

UDK: 329.15 KPH »1943/1944«
929 Magovac, B.
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 12. 1. 1998.

Božidar Magovac i partizanski pokret 1943.–1944.

ZDENKO RADELIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Na temelju izvorne građe autor prikazuje sudbinu B. Magovca, disidenta HSS-a i vode haesesovaca-partizana te osnivača Izvršnog odbora Hrvatske seljačke stranke, kojeg su komunisti izbacili iz partizanskog pokreta kao opasnog suparnika zbog njegovog dosljednog inzistiranja na očuvanju autonomije HSS-a i borbi za ravnopravne odnose s Komunističkom partijom, od dolaska u partizane 1943. do njegovog smjenjivanja sa svih dužnosti i internacije u kolovozu 1944.

Uvod

Literatura o ulozi Božidara Magovca u partizanskom pokretu 1943.–1944. prilično je oskudna, a niti jedan rad nije u cjelini posvećen ovom, s povijesnog gledišta, najvažnijem razdoblju njegova života kad se taj istaknuti publicist i novinar nametnuo kao predvoditelj nove političke linije u Hrvatskoj seljačkoj stranci (HSS). Više podataka i ocjena o Magovcu za razdoblje 1943.–1944. može se naći u radovima dr. Ljube Bobana¹, dr. Fikrete Jelić-Butić² i dr. Mile Konjevića³. Boban je upozorio na proces raskrajanja stranke na tri osnovne linije. Proustaška linija dijelila je sudbinu Nezavisne Države Hrvatske (NDH), a linija uz Mačeka odlučila se za pasivnu politiku u iščekivanju pobjede zapadnih saveznika. Predvođeci treću liniju Magovac se zauzimao za aktivni otpor, kako bi HSS rat dočekao na pobjedničkoj strani. Bobanovi zaključci imaju potvrdu i u radu dr. Fikrete Jelić-Butić, koja je objavila najviše poda-

¹ Ljubo Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, 1, Zagreb, Stvarnost i Školska knjiga, 1989.

² Fikreta Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb, Globus, 1983.

³ Mile Konjević, Formiranje i rad Izvršnog odbora Hrvatske (republikanske) seljačke stranke na oslobođenom teritoriju 1943–1945., u: *Zbornik*, Historijski institut Slavonije i Baranje, 12, Slavonski Brod, 1975., 23.–79. Neki podaci mogu se naći i u: Zdenko Radelić, *Hrvatska seljačka stranka 1941.–1950.*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 1996.; Petar Strčić, Prilog za biografiju Božidara Magovca, *Historijski zbornik*, Zagreb, 1992., 1.–24.; Alfons Šoljan, »Borba za Hrvatsku – Božidar Magovac: Život i djelo«, *Večernji list*, Zagreb, 28. 7. – 2. 8. 1992.

taka u svezi s Magovcem. Pokazala je da je Magovac predvodio borbu za održanje identiteta Izvršnog odbora HSS-a pod pritiskom Komunističke partije (KP), ali da je većina njegovih članova prihvatila komunističku koncepciju, što je konačno i dovelo do Magovčeva smjenjivanja. Sabiranjem dosadašnjih rezultata u historiografiji i većim naglaskom na dosad manje zapaženim i nepoznatim arhivskim dokumentima te nekim memoarskim djelima – posebno bih htio istaknuti sjećanja dr. Vladimira Bakarića,⁴ Rodoljuba Čolakovića,⁵ Moše Pijade,⁶ dr. Ivana Ribara⁷ i Dinka Šuljka⁸ – prikazao sam put Božidara Magovca od disidenta HSS-a i komunističkog saveznika, ali i zastupnika konfederalnog uređenja Jugoslavije, do neprijatelja KP-a koji je za dlaku izbjegao osudu na smrt i time podijelio sudbinu svih ostalih vodećih čelnika HSS-a. Napose naglašavam Magovčev napor da izbjegne potpun razlaz s Mačekom i status disidenta, a da se istodobno ogлуši o želje KP-a da upravo on predvodi stvaranje novog vodstva HSS-a. Ukazujem na apsurdnu situaciju u kojoj se Magovac našao da nasuprot volji HSS-a učini sve ne bi li izborio mjesto za stranku na pobjedničkoj strani, i to u suradnji s KP-om kojemu je jedan od osnovnih ciljeva bio upravo da uništi HSS i da ga onemogući kao najopasnijeg i, zapravo, jedinog stvarnog suparnika u borbi za prevlast u Hrvatskoj nakon rata. Objeručke dočekan u vrijeme kad se partizanski pokret tek trebao potvrditi među Hrvatima, Magovac se pretvorio u prijetnju komunističkom monopolu, što je bio, osim borbe protiv ustaškog režima i okupatora, jedan od njegovih glavnih motiva za dolazak u partizane. Magovčeva namjera da sačuva predratni položaj HSS-a doživjela je potpuni neuspjeh. Konačni rezultat uspješne političke taktike KP-a u ratnim i poslijeratnim prilikama bili su uništenje HSS-a i nametanje potpune prevlasti u partizanskom pokretu, ali i zbacivanje Magovca s povijesne scene kao njegovog potencijalnog suparnika.

Magovac i vodstvo HSS-a 1941.–1943.

Božidar Magovac nikada nije pripadao vodstvu HSS-a, ali se svojim obrazovanjem uspio nametnuti stranačkom vrhu 30-ih godina. Suraduje u mnogim strankinim glasilima i ulazi u vodstvo stranačke kulturno-prosvjetne organizacije Seljačka sloga. Kritikom »gospodske politike« i nedemokratske vodstva HSS-a te naglašavanjem važnosti izvornog programa stranke i oslonca na seljačke kadrove izazvao je svoju izolaciju. Nakon nekoliko godina samostalnog izdavanja časopisa *Seljački svijet* (1933.–1939.) i razilaženja sa

⁴ Vladimir Bakarić, *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, Zagreb, 1974.

⁵ Rodoljub Čolaković, *Zapisi iz oslobodilačkog rata*, V, Zagreb, Matica Hrvatska, 1956.

⁶ *Ljudi i događaji koji se ne zaboravljaju*, Zbornik, sv. I., ur. Slava Ogrizović, Zagreb, 1961.

⁷ Ivan Ribar, *Uspomene iz narodnooslobodilačke borbe*, Beograd, Vojno delo, 1961.

⁸ Dinko Šuljak, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, Barcelona, München, Knjižnica Hrvatske revije, 1988.

strankom, a posebno sa svojim vjenčanim kumom dr. Vladkom Mačekom, od 1935., koncentracijom svih stranačkih potencijala nakon uspostave Banovine Hrvatske, uključen je u izdavanje sabranih djela Antuna Radića te pozvan na suradnju u *Seljački dom*, glavno glasilo stranke. U njemu surađuje od 1939. s komentarima iz vanjske politike. Poslije napada sila Osovine, raspada Jugoslavije i osnivanja NDH pokušava u kontaktima s vodstvom stranke, a posebno s Mačekom, saznati kakvu će politiku u novim okolnostima voditi HSS. Zato je Magovac 19. lipnja 1941. posjetio Mačeka u Kupincu, da bi saznao što mu je raditi sa *Seljačkim domom* i kako općenito stranački djelovati. Maček mu je izložio svoju tada već čvrsto izgrađenu političku koncepciju čekanja i pobjede zapadnih sila. Izrazio je nadu u povoljne rezultate budućih mirovnih konferencija za Hrvate. Sudeći prema Magovčevim bilješkama, uopće nisu raspravljali o mogućoj borbi protiv okupacije ili NDH. Maček tada, a ni kasnije, nije ni razmišljao ni o kakvom organiziranju pokreta otpora kao mogućem odgovoru na okupaciju, gubitak teritorija i organizirane progone režima. Iz Magovčevih zabilješki nije moguće razabrati Mačkov stav prema hrvatskoj državnosti u prvim danima NDH.⁹

Magovac je bio razočaran spoznajom da HSS-a nije dao »makar pasivan otpor nasilju prvih dana 1941.« nakon osnivanja NDH. Isto tako, jako ga je pogodilo ponašanje zastupnika HSS-a koji su pisali »poklonstvene izjave« dr. Anti Paveliću, a 1942. pristupili Saboru NDH. O potrebi da se nešto poduzme razgovarao je s nekim čelnicima stranke, ali njegove ideje nisu nailazile ni na kakav odziv. Držao je da se mora nešto poduzeti kako bi se ostvarila »demokratska i antifašistička« načela HSS-a. čak je razmišljao da sam organizira »partizansku akciju«.¹⁰ Kad je ono što je morala, prema Magovčevom shvaćanju, učiniti HSS ostvarila Komunistička partija, Magovac se našao pred novom dvojnom: sad ne više da li organizirati pobunu ili ne, nego kako to ostvariti u potpuno novim okolnostima, kad je pobunu organizirala politička stranka s kojom Magovac, a ni HSS, prije rata nisu željeli imati nikakve veze. No, politika NDH i njezinih saveznika uvjerala ga je da je jedini izlaz za hrvatski narod oružana borba. Rasistička i šovinistička politika ustaškog režima te odricanje od dijela hrvatskog nacionalnog područja nisu ga ostavili u dvojbi. Kako je sam zapisao, shvatio je »historijsko značenije NOP«, tj. Narodnooslobodilačkog pokreta, kako su komunisti nazvali svoj partizanski pokret. Definiiranje odnosa HSS-a i njega osobno prema partizanskom pokretu uskoro će postati Magovčeva glavna dvojba, ali i mora.

Nekoliko mjeseci nakon uspostave NDH preuzeo je mjesto u Glavnom uredništvu *Hrvatske enciklopedije*, ali je izbjegao svaku javnu djelatnost. Preselektivši se potkraj 1941. iz Zagreba u Podravinu, povremeno dolazi u Zagreb i kontaktira s prvacima stranke. Susretao se s inž. Augustom Košutićem, Ivanom Štefancem, dr. Ivankom Farolfijem i Ljudevitom Tomašićem. Farolfi i Tomašić, okupljajući pristaše koji se nisu »izgubili u ustaštvu«, računali su i na Magovca, koji je njihovu ponudu odbio. Bezuspješno ih je nagovarao da napuste politiku jednake distancije prema ustašama i komunistima te da HSS

⁹ AHAZU, RO B. Magovac, VI., 49., 50.; isto, XI., 15.

¹⁰ Isto, XI., 11., 36.

priključe partizanskom pokretu. Tomašić mu je, ne uspijevši ga odgovoriti od nauma da se pridruži partizanima, izrazio strahovanje da će Magovac u partizanima stvoriti novu stranku.¹¹ Košutić ga je, pak, uvjeravao da je najvažnije očuvati živote ljudi, ali se nije izjašnjavao o partizanskom pokretu.¹²

Magovac se pridružuje partizanima

Do prvih kontakata Magovca s KP-om došlo je već u ljeto 1941. u Po-dravini. Dogovor između vodstva kotarskog HSS-a Koprivnice i predstavnika KP Hrvatske trebao se postići početkom rujna 1942. Na zahtjev da se HSS-u omogući osnivanje posebnih jedinica te da se osigura određen omjer zastupljenosti HSS-a i KP-a u pokretu komunisti su odgovarali da je bitna borba pod »jedinstvenom komandom«, a ne podjela vlasti.¹³ Iako je uvidio opasnost da KP u oslobodilačkom ratu nametne svoju vlast, pa je stalno inzistirao da se što više pristaša HSS-a priključi partizanskom pokretu, da bi mu oduzeli »komunističku borbu«, odlučio se pridružiti partizanima. Na područje pod njihovom kontrolom otišao je 31. svibnja 1943. Uvjeren da je pasivna politika jednake distancije prema ustaškom i partizanskom pokretu opasna za interese HSS-a, ali i Hrvata uopće, našao se na suprotnoj strani od vodstva HSS-a i svog vjenčanog kuma Mačeka. Ipak je tada pasivno iščekivanje ratne pobjede Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije, koje će, smatralo se, omogućiti HSS-u povratak na političku pozornicu, u ljeto 1943. mnogima izgledalo kao jedina »realna« politika. Komunisti su bili još uvijek samo potencijalni partner svjetskog antifašističkog pokreta, ali ne i priznati saveznik, pa je rezerviran stav prema njima imao svoje logično opravdanje. Ocijenivši da je pasivnost fatalna za stranku i Hrvate, Magovac je poručio da ide u borbu za seljačku demokraciju, a da vodstvo HSS-a odluči hoće li mu se i samo pridružiti.¹⁴

Tih dana, 13. i 14. lipnja 1943., održano je Prvo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), koje se proglasilo najvišim političkim tijelom partizanskog pokreta u Hrvatskoj. U *Proglasu* i *Rezoluciji Prvog zasjedanja ZAVNOH-a* spominje se borba, bez obzira na vjerske, nacionalne i političke razlike, protiv »fašističkih osvajača« i »njihovih slugu, ustaša i četnika«, protiv »izdajničke jugoslavenske 'vlade'« u Londonu i »reakcionara« iz vodstva HSS-a s Mačekom na čelu, a za »demokratsku Slobodnu Hrvatsku« u »ravnopravnoj zajednici« s ostalim narodima Jugoslavije na osnovi principa samoodređenja, slobode i samostalnosti. Naglašavala se nacionalna, politička i vjerska pluralnost.¹⁵ Magovac tada još nije htio ući u najviše političko tijelo partizanskog pokreta. Dakako, rezervira-

¹¹ Isto, XI., 10.

¹² Isto, VI., 52.

¹³ Fikreta Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 155.–157.

¹⁴ AHAZU, RO. B. Magovac, XI., VI.

¹⁵ *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, Zbornik dokumenata 1943.* (dalje *ZAVNOH, 1943.*), Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta, 1964., 208.–214., 215.–223.

nost je bila obostrana, a ticala se odnosa prema Mačeku. KP je negativni odnos prema predsjedniku HSS-a postavljao kao preduvjet za suradnju pred svakog značajnijeg pristašu HSS-a, iako je Magovčevim dolaskom znatno ublažio svoju isključivost. Magovac se svojim dolaskom distancirao od politike HSS-a, ali nije, za razliku od haesesovaca na zasjedanju ZAVNOH-a, dopuštao da ga se predstavlja kao bivšeg člana HSS-a. Ubrzo je, 19. lipnja 1943., objavio posebnu *Izjavu* o uvjetima suradnje pristaša HSS-a s partizanima. Pozivao se na tvrdnje partizanskog vodstva da vodi općenarodni pokret, bez obzira na stranačku, socijalnu i vjersku pripadnost, a da je konačni cilj borbe oslobođenje svih hrvatskih krajeva, kada će hrvatski i srpski narod na osnovi prava narodnog samoodređenja odlučiti o svom unutarnjem uređenju i o odnosima s ostalim narodima i zemljama. Isticao je proklamacije da se neće uvoditi nikakve radikalne promjene, da će o svemu odlučivati od naroda izabrani predstavnici, kao i zaštitu privatnog vlasništva. Naglasio je da će se ubuduće »Hrvatskom seljačkom narodu« partizani obraćati preko *Slobodnog doma*, glavnog glasila hrvatske seljačke politike, koji će on uređivati samostalno u duhu programa hrvatskog seljačkog pokreta, i da će sastaviti »Izvršni Odbor hrvatskog seljačkog pokreta«, koji će određivati tko se u »borbenim oslobodilačkim redovima« može smatrati članom »hrvatskog seljačkog pokreta (ili HSS)«. ¹⁶

Suradnja između Magovca i komunista započela je prihvatljivim kompromisom za obje strane. Magovac je izbjegao neposredni napad na Mačeka, ali je stavio svima do znanja da odbacuje Mačekovu politiku. KP-u je u tom trenutku bilo važnije pridobiti ugledna imena iz HSS-a, nego dosljedno inzistirati na svojoj tezi o Mačekovom »izdajstvu«. *Izjavu* je svaka strana mogla tumačiti prema svojim interesima. Magovac nije htio osuditi Mačeka, iako su to komunisti očekivali. Pažljivo je formulirao naziv stranačkog tijela u partizanima koji je namjeravao osnovati. U tom kontekstu, izbjegavao je spominjanje imena stranke, pa je rabio izraz »hrvatski seljački pokret« da bi naglasio privrženost HSS-u i izbjegao status otpadnika. Želio je ostaviti slobodan prostor vodstvu jer se još uvijek nadao da će mu se pridružiti. Pripreme za izdavanje *Slobodnog doma* započele su ubrzo nakon njegova dolaska na partizansko područje, pa je 15. srpnja 1943. izašao prvi broj. Magovac je isticao sve neprijeporne točke koje su bile zajedničke HSS-u i KP-u. Žestoko se okomio na ustaški režim, nazvavši NDH najvećom prijevarom u hrvatskoj povijesti. Osudio je vođe Hrvatske seljačke i građanske zaštite, koji su pomogli ustaviti ustaškoga režima, a isto tako i zastupnike HSS-a koji su se odazvali zasjedanju Sabora 1942. Nije izbjegao ni spominjanje Mačeka i njegova poziva narodu da suraduje s ustaškom vlašću od 10. travnja 1941., ali, osim kratkog komentara da se narod s pravom nije odazvao, izbjegao je svako daljnje bavljenje predsjednikom stranke. Svog novog saveznika KP priznao je kao legitimnog političkog faktora, ali je to zahtijevao i za HSS pozivajući na ravnopravnu suradnju. ¹⁷

¹⁶ ZAVNOH, 1943., n. dj. 132., 235.

¹⁷ *Slobodni dom, glavno glasilo hrvatske seljačke politike*, 15. 7. 1943., Kada će prestati rat? Kad bude onako, kako hoće narod; Nema više Komunističke Internacionale; Tko je pristaša Hrvatske seljačke stranke?

Magovčev dolazak valjalo je kapitalizirati. CK KPH je očekivao da će *Slobodni dom* »doprinijeti izolaciji izdajničkog dijela vodstva HSS-a«, kao »glavne opasnosti« u Hrvatskoj, i »mobilizaciji hrvatskih masa«. ¹⁸ Andrija Hebrang, politički sekretar KPH, zahtijevao je da se svaki dolazak poznatijeg haesesovca u partizane što više iskoristi za slabljenje vodstva HSS-a. Isticao je *Slobodni dom* kao važno oružje u borbi za izolaciju vodstva HSS-a i za privlačenje njegovih pristaša u borbu. ¹⁹ Uskoro je u *Vjesniku*, partizanskom glasilu, objavljen razgovor s Magovcem, koji je u intervjuu bio mnogo oštriji prema predsjedniku HSS-a nego u svojoj *Izjavi*. Izjavio je da je Maček »predstavljao stranku« do 1941., kad se povukao, a da će sada o vodstvu odlučiti sam hrvatski narod. ²⁰ Kritizirajući Mačeka, Magovac je iznio svoje iskreno mišljenje, požurivši objaviti ga isključivo zbog taktičkih razloga. Znao je što su komunisti htjeli čuti, iako tada nije namjeravao odbaciti Mačeka. Povjerenje onih koji su imali moć bilo mu je nužno da bi ostvario svoje namjere. Početkom kolovoza 1943. objavio je vijest da su prvaci HSS-a iz Cetinske krajine objavili proglas u kojem optužuju Mačeka da je napustio program HSS-a, a potpredsjednika stranke Krnjevića da surađuje s vladom u Londonu i četnicima. Na kraju, kao da se ispričava, Magovac navodi da će iznositi narodno mišljenje, a da je na čitateljima da prosude istinu. ²¹ Uskoro je objavio pozdrav trojice prvaka iz Dalmacije, u kojem se ponavlja osuda Mačeka. ²² Magovac je ipak i dalje izbjegavao izravno osuditi Mačeka, ali je napade na njega objavljivao.

O Magovčevoj namjeri da osnuje Izvršni odbor (IO) HSS-a, Tita je obavještavao Edvard Kardelj, član Politburoa CK KPJ, i njegov najbliži suradnik. Tito je odbacio ideju da se stvori neki novi HSS i inzistirao da središte svih političkih snaga mora biti ZAVNOH. S Magovcem je dogovoreno da se ne stvaraju organizacije HSS-a, nego da se imenuju povjerenici *Slobodnog doma*, a da se u sklopu ZAVNOH-a osnuje IO HSS-a. Kardelj je javio Titu, 14. kolovoza 1943., da je prihvaćen Magovčev zahtjev da se osnuje IO HSS-a, da bi komunisti preko tog tijela lakše kontrolirali haesesovce. ²³ Važno je komunistima bilo uspostaviti potpunu kontrolu nad haesesovcima, i to od vrha IO HSS-a do dna, do povjerenika *Slobodnog doma*, kako bi postigli krajnji cilj da potpuno monopoliziraju svoju vlast. To su namjeravali postići strogim nadgledavanjem i utjecajem na izbor prokomunistički orijentiranih povjerenika. Jasno je da su jedini zajednički ciljevi Magovca i KP-a bili samo borba protiv ustaškog režima i njegovih pokrovitelja i okupatora, a da su dugoročni ciljevi bili suprotni. Za komuniste je HSS bio glavni konkurent u borbi za vlast i iz-

¹⁸ HDA, KP-24/1361, Okružnica CK KPH, 13. 7. 1943.; usp. Fikreta Jelić-Butić, n. dj., 215.; ZAVNOH, 1943., n. dj. 272.

¹⁹ Nada Kisić-Kolanović, *Andrija Hebrang*, Zagreb, Institut za suvremenu povijest, 1995., 96.

²⁰ *Vjesnik*, 31. srpnja 1943., O zadaćama pristaša Hrvatske seljačke stranke.

²¹ *Slobodni dom*, 8. 8. 1996., Narodu Cetinske krajine i sinjskog kotara.

²² Isto, 15. kolovoza 1943.

²³ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, knj. 16, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Komunist i Naprijed, 1984., 281.; usp. Fikreta Jelić-Butić, n. dj., 217.

vor boračkog potencijala. Kako su komunisti zamišljali Magovčevu ulogu otkriva i dr. Vladimir Bakarić, politički komesar GŠ NOV i PO Hrvatske i član Politbiroa CK KPH, koji je o tome napisao kratki elaborat. Po njegovom mišljenju, Magovac je trebao sa *Slobodnim domom* povezati »radićevce« – pod tim pojmom komunisti su obuhvaćali one članove HSS-a koji su bili skloni suradnji s komunistima, za razliku od »mačekovaca« – s NOP-om i pokrenuti haesesovce protiv vodstva HSS-a. No, dok su oko sudjelovanja u NOB-u lako našli zajednički jezik, ostalo je otvoreno »pitanje Mačeka«. Zato je Bakarić, koji je s dužnosti političkog komesara GŠ NOV i POH prešao nakon Drugog zasjedanja AVNOJ-a u NKOJ za zamjenika povjerenika za vanjske poslove, ocijenio da ga nije trebalo ni postavljati.²⁴ Barem ne prerano i to, dakako, isključivo zbog taktičkih razloga.

Poticanje podjele HSS-a postalo je jedno od najvažnijih ciljeva politike KP-a. Sredinom kolovoza 1943. godine CK KPH upozorio je da se odvija sukob između »protunarodnih klika« i »narodnih snaga« u HSS-u, a da se taj proces ne smije odvijati bez »aktivnog zahvata« KP-a.²⁵ Ista ocjena izražena je u Okružnici Predsjedništva ZAVNOH-a 4. rujna. 1943., u kojoj se, između ostalog, zahtijeva da se prestane napadati Maček, a da se kritiziraju »reakcionarni pojedinci« koji se u Mačekovo ime bore protiv partizana.²⁶ Očito je takav naputak bio rezultat Magovčeva dolaska, ali i spoznaje komunista da kritika Mačeka sprečava veći odaziv pristaša HSS-a i Hrvata uopće. Svrhovitije je bilo dati jaču potporu haesesovcima koji bi, prihvaćajući komunističke kriterije međusobne suradnje, mogli postupno nametnuti iste kriterije svom vodstvu, dakle i Mačeku. Tek ako u tome ne bi uspjeli, odbacili bi ga. U ljeto 1943. Magovac se još uvijek nadao da će uspjeti privući Mačeka da prijede partizanima i da će se izbjeći rascjep u stranci, iako je znao govoriti i to da su vode HSS-a ljudi od prošlosti.²⁷

Prve raspukline u odnosu Magovac-KP

U rujnu 1943. Magovac otvoreno piše o dvojabama haesesovca zbog suradnje s komunistima. On sam vjerovao je u usklađenost ciljeva partizanskog pokreta i načela HSS-a. Bez obzira što je potvrdio da se ne boji podvale, podsjetio je najekstremnije komuniste na Hebrangove riječi prigodom poziva vodstvu HSS-a da se priključi borbi, kako se ni od koga ne traži da se »odreknemo svojih shvaćanja«.²⁸ Zahtijevao je da svuda gdje su pristaše HSS-a bili u većini moraju oni biti u većini i u narodnooslobodilačkim odborima (NOO)

²⁴ Vladimir Bakarić, Problem HSS u NOB. Iz neobjavljenih rukopisa dra Vladimira Bakarića, *Vjesnik. Sedam dana*, 14. 12. 1984. Rukopisi su nastali 15. i 18. travnja 1944.

²⁵ HDA, KP-26/1580, Pismo CK KPH, 19. 8. 1943.; Fikreta Jelić-Butić, n. dj., 213.

²⁶ ZAVNOH, 1943., n. dj., 388.; usp. Fikreta Jelić-Butić, n. dj., 214.

²⁷ HDA, MUP, 010-37, kut. 15., Majurinec Antun.

²⁸ *Slobodni dom*, 5. 9. 1996., Pošteni na jednu – lopovi na drugu stranu!; isto, 12. 9. 1943., Strah pred Hrvatskom seljačkom strankom.

»ako se pošiva demokratsko načelo izbora i narodna volja«. ²⁹ Do nerazmjerne zastupljenosti došlo je zato, konstatirao je, što u izborima nije sudjelovao čitav narod, i to zbog straha od komunista, i zato što vodstvo HSS-a nije pozvalo narod u borbu. Međusobno zaziranje pripadnika HSS-a i KP-a odbacuje kao nepotrebno. Ali, već u sljedećem broju morao je odbaciti ocjene da se on zapravo izjasnio u prilog stranačke politike u narodnooslobodilačkim odborima. Sa sigurnošću se može pretpostaviti da objašnjenje nije napisao samoinicijativno. ³⁰

Međutim, mnogi komunisti su, zaslijepljeni vjerom u brza rješenja, izražavali nezadovoljstvo Magovcem, jer su njihova očekivanja bila iznevjerena. Izostao je njegov otvoreni napad na Mačeka. U svojoj nestrpljivosti govorili su ono što je komunističko vodstvo mislilo. No, za razliku od svojih boraca, njihovi vođe su, svjesni svoje odgovornosti za konačni ishod borbe, upućivali članstvo na smireniju analizu Magovčeva rada. U tome je posebno aktivan bio Hebrang, koji se suprotstavio komunističkom radikalizmu prema HSS-u. Kao jedini uvjet za suradnju s haesesovcima postavio je načelo suglasnosti o ciljevima partizanskog pokreta. ³¹ Oštro je napadao otvorenu komunističku promidžbu te zahtijevao da se ljudi prestanu plašiti »komunističkim parolama«. ³² Bio je prinuđen javno objaviti napad na »lijevo sektaštvo« i na one koji su se protivili suradnji s HSS-om, napisavši u rujnu 1943. u *Naprijedu*, glasilu KPH, članak *Slomimo otpor sektaša*. ³³ Osim toga, vodstvo KP-a bilo je uvjerenje da pisanje *Slobodnog doma* predstavlja potpunu »negaciju mačekovštine«, iako ne napada otvoreno Mačeka. ³⁴ Obrana *Slobodnog doma* jasno pokazuje da u ljeto 1943. KP još nije mogao zahtijevati od Magovca mnogo više od toga da poziva Hrvate i pristaše HSS-a u borbu. Napadi na vodstvo HSS-a sprečavali su masovnije pristupanje partizanskom pokretu. Zato su komunisti sami stižavali svoju žestinu. Točno su ocijenili da Magovac u svojim člancima odbacuje Mačekovu politiku i onda kad ne spominje Mačeka. Uvjerenje KP-a da mora uništiti Mačekovo suparništvo ako hoće osvojiti vlast ipak se moralo prilagodavati nužnosti da se prije toga njegovi pristaše pridobiju na partizansku stranu.

U rujnu je Magovac objavio pismo nekog prvaka HSS-a, koji je, osim osude ljudi s kojima se Maček okružio, iskazao strah od obnove Jugoslavije »kakva je nekoć bila«, a prizivao je njezino preuređenje u federaciju ili konfederaciju. Konfederalističko uređenje bilo je koncepcija većine haesesovaca, koju nitko od drugih značajnijih političkih snaga nije podržavao. Magovac je

²⁹ Isto, 12. 9. 1943., Strah pred Hrvatskom seljačkom strankom; Narodno-oslobodilački odbori.

³⁰ Isto, 19. 9. 1943., Pristaše Hrvatske seljačke stranke.

³¹ *ZAVNOH*, 1943., n. dj., 349.

³² Nada Kisić-Kolanović, n. dj., 94.

³³ *Naprijed*, 8. 9. 1943., Slomimo otpor sektaša.

³⁴ *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj, 1941–1945., Knjiga VI (rujan – listopad 1943)*, Zagreb, Savjet za izdavanje »Grade za povijest NOP-a i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941–1945.«, 1987., 114.

tu temu otvorio na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, o čemu će još biti riječi. Sukladnost njihovih gledišta vidljiva je i u stavu u kojem se odaje priznanje partizanima kao borcima, ali istodobno se iskazuje dvojba te zahtijeva podjela vlasti.³⁵

Magovac je 15. rujna 1943. prisustvovao konferenciji manjeg broja prvaka HSS-a u Novom Vinodolskom, koja je trebala odrediti položaj HSS-a u ZAVNOH-u i općenito u partizanskim redovima. Magovac je, navodeći kao razlog svog dolaska među partizane spašavanje HSS-a, kritizirao pasivnost Košutića i Tomašića, te Mačekovu izjavu, kojom je narod upućen na suradnju i podvrgavanje ustaškim vlastima. Osnivanje IO HSS-a i reformu ZAVNOH-a postavio je kao uvjet ulaska haesesovaca u ZAVNOH. Kao što je prije govorio svojim suradnicima, želio je stvoriti jaki HSS među partizanima, te tražiti sudjelovanje u vlasti, a »ne da HSS bude reklama za inozemstvo«. U ZAVNOH nije htio ući sve dok ne okupi dovoljno pristaša. Temeljem njihove brojnosti zahtijevao bi »odgovarajući broj mjesta«.³⁶ Posebno je to uvjetovao promjenom članstva ZAVNOH-a, jer da njegov sastav »ne odgovara«, i promjenom naziva, koji bi trebao odgovarati političkom predstavništvu naroda. Usprotivio se izjavi, koja je bila prethodno sporazumno redigirana s predstavnicima ZAVNOH-a, da se pristaše HSS-a pozivaju »u aktivnu borbu« za narodno oslobođenje, te je zahtijevao formulaciju kojom se pozivaju da »podupru« borbu, ali ne prema direktivama ZAVNOH-a, nego po direktivama IO HSS-a. Međutim, nakon njegova odlaska s konferencije ostali su odbacili sve nove formulacije i usvojili prvotni tekst.³⁷ Upravo u to vrijeme neki su komunisti ocijenili da je »situacija sazrela da se u suradnji sa HSS-om ide i preko programa Magovca«.³⁸

Magovčevo održavanje ravnoteže između suradnje s KP-om i izbjegavanja potpuna raskida s vodstvom HSS-a i Mačekom vidljivi su iz cjelokupnog sadržaja *Slobodnog doma*. Potkraj rujna napisao je članak *Dr Vladko Maček*, kojim je varirao tezu o njegovoj pogrešci 1941., ali i ustrajnosti u šutnji koja je, ipak, znak otpora protiv »fašističkog ropstva«. Još uvijek je, nadajući se promjenama u politici stranke, držao da nisu prekinute sve niti koje ga vežu za predsjednika HSS-a. Ne napada ga, ali njegovoj šutnji suprotstavlja narod koji je, kako je Magovac ustvrdio, krenuo u borbu. U opravdanost svojih postupaka nije posumnjao ni trena, ali njegovi planovi mogli su se ostvariti samo potporom cijele stranke. Jasno je odbacio politiku prvaka HSS-a, kao što je odbacio i njihove, uostalom, točne tvrdnje da to rade u skladu s vjernošću Mačekovu gledištu. Variranje između osude predsjednika stranke i pozivanja da odobri njegovu borbu i suradnju s komunistima završava pitanjem »može li protiv toj borbi biti dr Vladko Maček?«³⁹ No, Magovčeva ekvilibristika nije zadovoljila komunistička očekivanja da, konačno, otvoreno napadne Mače-

³⁵ *Slobodni dom*, 19. 9. 1943., Kako misli hrvatski seljak.

³⁶ HDA, MUP, 010-37, kut. 15, Majurinec Antun.

³⁷ Ljubo Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, 1., n. dj., 213.; usp. Jakov Blažević, *Tražio sam crvenu nit*, Zagreb, »Zagreb«, 1976., 90.

³⁸ Jakov Blažević, n. dj., 91.

³⁹ *Slobodni dom*, 26. 9. 1943., Dr Vladko Maček.

kovu politiku jednake distancije i čokanja. štoviše, mnogi su držali da je Magovcu »stalo da opravda i spasi Mačeka«, kako su i protumačili njegov članak.⁴⁰ Činjenicu da je sljedeći broj *Slobodnog doma* izašao tek nakon petnaest dana, a uobičajeni ritam izlaza bilo je sedam dana, moglo bi se protumačiti i posljedičom sukoba između Magovca i CK KPH, iako je tim novim polumjesečnim ciklusom *Slobodni dom* nastavio i dalje izlaziti.

Otvoreni sukob Magovac-Hebrang

Magovac je prisustvovao Drugom zasjedanju ZAVNOH-a, održanom od 12. do 14. listopada 1943. u Plaškom, kao predstavnik IO HSS-a. U svom uvodnom govoru izbjegao je otvoreno govoriti o Mačeku, ali je, odbacujući tvrdnje da je izdao stranku, pokazao svoju vještinu tvrdeći da je narod u partizanskom pokretu »danas sam vođa«, a da »svi drugi, koji bi htjeli igrati ulogu vodstva, ne znače ništa«. Međutim, da bi dokazao odanost HSS-u, citirao je program Stjepana Radića iz 1905.⁴¹ Zaista, kao da se je počeo ostvarivati san hrvatskih seljaka kroz borbu partizana. Sve točke starog programa braće Radića, iako unutar samog HSS-a nisu izdržale kušnju vremena, bile su prepoznatljive kao da su prepisane iz mnogih parola Narodne fronte. No, za vrijeme zasjedanja ZAVNOH-a nije bilo vremena za razrađivanje nijansi u razlikama između proklamirane i stvarne politike, ali i za analizu u kojoj su mjeri izmijenjene okolnosti utjecale na promjenu nekih programskih ciljeva HSS-a. Zajedništvo na općim parolama o hrvatskoj državi, bratstvu sa Srbima, Slovencima i drugim Južnim Slavenima i savezu s njima te Slavenima uopće nije bilo teško ostvariti. No, nitko nije slutio da će zbog Magovca zasjedanje biti prekinuto na jedan dan. I zaista, kada je Hebrang pregledao *Izjavu IO HSS-a*, osnovanog istog dana, 12. listopada 1943., koju je, čini se, Magovac sam sastavio, odlučno ju je odbacio jer je prema njihovoj ocjeni bila nespojiva s politikom ZAVNOH-a.⁴² Hebrang je smatrao da su neki Magovčevi stavovi »mogli značiti čuvanje ugleda i političkog kapitala staroj HSS, za koju mi smatramo da se raspala.«⁴³ Cijelu noć i cijeli dan, 13. listopada, komunisti su, a posebno Hebrang, nagovarali Magovca da odustane od predložene *Izjave*. Bio je to do tada njegov najveći ispit upornosti i hrabrosti. Suprotno svima ostalima, držao je da »ZAVNOH mora biti koalicija političkih stranaka«, zapravo koalicija KP-a i HSS-a, kako je to sasvim točno ocijenio dr. Ivan Ribar, Magovac je želio održati vezu s vodstvom u Zagrebu sve do kraja rata, kada bi on »kao jedan od vođa« HSS-a mogao potpuno ravnopravno »razgovarati u

⁴⁰ *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj, 1941–1945.*, n. dj., knjiga VII., 75. Pismo Mladena Ivekovića, 4. 11. 1943.

⁴¹ *ZAVNOH, 1943.*, n. dj., 424.

⁴² Nikola Rubčić, O Drugom zasjedanju ZAVNOH-a, u: *Spomenica u čast dvadeset i pete godišnjice ZAVNOH-a*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1969., 135.

⁴³ HDA, KP-28/1793, Pismo Andrije Hebranga Anki Berus, 28. 10. 1943.; *ZAVNOH, 1943.*, n. dj. 501.

ime hrvatskih seljaka sa Titom.⁴⁴ Unatoč upornom nastojanju, Magovac je na kraju ipak popustio pod snažnim pritiskom. Komunisti su tada već čvrsto držali sve bitne položaje u pokretu, pa su mogli spriječiti njegovu nakanu da se ZAVNOH pretvori u svojevrstu stranačku koaliciju. Prihvatio je izmjene u *Izjavi*, ali, kako je sam zabilježio, nije izbacio ništa »bitno«.⁴⁵ Na samom početku druge sjednice pročitao je *Izjavu IO HSS-a* kojom su odobrene *Izjava Inicijativnog odbora ZAVNOH-a* i *GŠ NOV i partizanskih odreda Hrvatske* od 26. svibnja 1943. i *Rezolucija ZAVNOH-a* od 14. lipnja 1943. Naglasio je da se spomenuti dokumenti usvajaju zato što se slažu s »načelima HSS-a o narodnoj politici i samoodređenju slobodnih i ravnopravnih naroda jugoslavenske zajednice«. Dalje se u *Izjavi* navodi da će temeljna načela HSS-a ojačati, a napose je naglasio slogu Hrvata i Srba, bratstvo Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara, slavensku uzajamnost, narodnu suverenost i pravo na narodno samoodređenje, pravo na slobodno unutarnje državno uređenje, vladu narodne većine, osiguranje prava za sve građane, slobodni seljački dom, ravnopravnost žene, pravo na slobodu sastajanja, tiska, udruživanja, vjere i prosvjete, odgovornost javnih službenika i dužnost rada. Nakon osude članova stranke koji su surađivali s ustašama i četnicima, priznanja da je partizanska vojska jedina »narodna vojska Hrvatske«, a ZAVNOH i AVNOJ »jedina borbena predstavništva«, slijedio je zaključak da politiku HSS-a zastupa »jedino« IO HSS-a.⁴⁶

Izjava IO HSS-a mogla bi se protumačiti, uvjetno rečeno, kao stranački puč. Ali upadljiva je formulacija da politiku HSS-a »javno i stvarno« zastupa IO HSS-a, a da se vodstvo Izvršnog odbora ipak veže samo uz »narodno-oslobodilačku borbu«, ali ne i HSS općenito. Nigdje se ne spominje Maček, te se ne govori o tome da ga IO HSS-a želi nadomjestiti, nego da u ratom nastaloj situaciji upravo IO HSS-a zastupa politiku HSS-a. Dakle, prešutno se priznaje da u ustaškom zatočeništvu ne može voditi politiku. Istina, priznanje *Rezolucije ZAVNOH-a* s njezina Prvog zasjedanja moglo je biti jasan znak da se radi o odricanju od Mačeka, ali izbjegavanje ponavljanja osude Mačekove »izdaje« govori o Magovčevim upornim nastojanjima da ostavi otvoreni prostor za vodstvo. Otvorenim osudama samo onih članova HSS-a koji su surađivali s ustašama i četnicima namjerno propušta progovoriti i o Mačekovoj »izdaji«. Isticanjem usklađenosti izvornog programa HSS-a s načelima partizanskog pokreta težio je ponovnom ujedinjenju dviju političkih linija: u ispravnost Mačekove već dugo nije vjerovao, ali u neizbježnost pristajanja predsjednika HSS-a uz njegovu, tj. Magovčevu liniju, bio je i dalje čvrsto uvjeren. Može se pretpostaviti da se Magovac, ipak, ne bi kolebao u odbacivanju Mačeka da je uspio privući više prvaka u partizane. Na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a prisustvovao je dvadeset i jedan dužnosnik HSS-a: tri zastupnika, tri zamjenika zastupnika i nekoliko predsjednika kotarskih organizacija. Za potvrđivanje autoriteta pred članstvom HSS-a to, svakako, nije bilo dovoljno.

⁴⁴ Ivan Ribar, *Uspomene iz narodnooslobodilačke borbe*, Beograd, Vojno delo, 1961., 143., 132.

⁴⁵ AHAZU, RO B. Magovac, VI., 59.

⁴⁶ *ZAVNOH, 1943.*, n. dj., 436.–437.

Magovac je bio izabran u Izvršni odbor ZAVNOH-a i u njegovo Tajništvo. Osim toga, bio je izabran u komisiju za izradu proglašenja i rezolucije. Pokazalo se da je utjecao na konačni tekst *Rezolucije*, koja se u dijelu koji govori o HSS-u uvelike razlikuje od *Rezolucije Prvog zasjedanja ZAVNOH-a*. Dakako, to je bila i posljedica izmijenjene taktike KP-a, kojoj je i osnivanje IO HSS-a jedan od izraza. Dakle, u prvoj rezoluciji Maček je otvoreno osuđen za suradnju s ustašama, a u *Rezoluciji Drugog zasjedanja ZAVNOH-a* ne spominje se njegova direktna osuda.⁴⁷ Potvrđena je vodeća uloga KP-a, a odlučno je odbačeno pravo izbjegličkoj vladi u Londonu da govori u ime Hrvatske. To pravo preuzeli su na sebe ZAVNOH i AVNOJ. Hrvatski i srpski narod, bili su odlučni vijećnici, bore se za »demokratsku Jugoslaviju, slobodnih i ravnopravnih naroda« u kojoj će na »bazi samoodređenja« biti izgrađena »slobodna i demokratska Hrvatska«. U sličnom tonu napisan je i *Proglas Drugog zasjedanja ZAVNOH-a*.⁴⁸ Još jedno je bilo bitno. Za razliku od Prvog zasjedanja, na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a u službenim dokumentima nigdje se više ne spominje izraz »bivši HSS«. Svi haesesovci predstavljeni su svojim predratnim funkcijama. Osim toga, i ostali su haesesovci znatno ublažili svoj kritički naboj s Prvog zasjedanja i nisu Mačeka osuđivali. I to je bio rezultat Magovčeva dolaska u partizane. Sam Magovac ocijenio je da je Plaški bio njegov »trijumf«. ⁴⁹ Unatoč učinjenim kompromisima, bio je zadovoljan rezultatima Drugog zasjedanja ZAVNOH-a, na kojem je afirmirao načela HSS-a. Te ocjene iz njegovih bilješki potvrđuju da javno iskazano oduševljenje nije imalo samo promidžbenu ulogu.⁵⁰

Uskoro nakon Drugog zasjedanja ZAVNOH-a slijedilo je Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu 29. studenoga 1943. Magovac je i ovom prigodom potvrdio točne procjene komunista da se ne može svrstati u onu kategoriju haesesovaca koji će bezrezervno podržavati sve njihove odluke.⁵¹ U raspravi o zaključcima Drugog zasjedanja AVNOJ-a Magovac je sudjelovao kao član Zakonodavnog odbora. Zahtijevao je promjenu stilizacije *Deklaracije AVNOJ-a*, u dijelu koja se odnosila na osudu »izdajnika«, inzistirajući da se oni točno imenuju. Htio je izbjeći mogućnost da se predložena formulacija može shvatiti i kao osuda vodstva HSS-a. Na kraju je, iako nezadovoljan, prihvatio objašnjenje predlagača, koji je prihvatio i neka njegova poboljšanja.⁵² O istom sastanku pisao je i Moša Pijade. Ustvrdio je da je postojalo potpuno slaganje o svemu, osim o konfederaciji koju je zastupao Magovac, predlažući konfe-

⁴⁷ ZAVNOH, 1943., n. dj., 478.

⁴⁸ ZAVNOH, 1943., n. dj., 478.–482.

⁴⁹ AHAZU, RO B. Magovac, VI., 68.

⁵⁰ *Slobodni dom*, 24. X. 1943., Izvršni odbor Hrvatske seljačke stranake i Sabor nepokorene Hrvatske; *isto*, 7. 11. 1943.; Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske na pragu novoga doba.

⁵¹ Vladimir Bakarić, *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, Zagreb, 1974., 323.–324.

⁵² Ivan Ribar, n. dj. 158.; AHAZU, RO B. Magovac, VI., 61.

deralno uređenje kao najprimjereniji oblik državnog uređenja za Jugoslaviju. Njegovu tezu su svi ostali odbacili.⁵³

Tito je na posebnom sastanku s delegatima iz Hrvatske zahtijevao »jednodušnost«.⁵⁴ »Špekulante« iz »Mačekove seljačke stranke«, koji hoće posebnu »tobože 'Hrvatsku'«, a zapravo vode »protivhrvatsku politiku«, označio je kao neprijatelje partizanskog pokreta. Neki su bili uvjereni da se njegova upozorenja mogu odnositi samo na Magovca.⁵⁵ No, Tito, držeći da Magovac ima vrlo važnu ulogu, odvojeno je s njim razgovarao. Taj je susret Magovca oduševio. Stekao je uvjerenje da Tito ima drukčije mišljenje o HSS-u od Hebranga i vodstva KPH.⁵⁶ Njihov susret opisao je u *Slobodnom domu*. Znakovito je da je istaknuo upravo one Titove stavove koji su trebali dokazati da KP ne namjerava provoditi komunističku revoluciju. Bio je sretan, ustvrdio je, što misli hrvatskih seljaka izražava i sam Tito, koji mu je jamčio da će se unutarnji odnosi »graditi prema našim posebnim prilikama«. Bio je uvjeren da »misli svega našega naroda u obće, pa i hrvatskoga seljaka napose, mogu biti vedre i smirene«.⁵⁷ Dakako, postavlja se pitanje je li on zaista vjerovao Titu. Članak pun ushićenosti i njegove bilješke ne ostavljaju dvojbe u to.

Na Titov prijedlog Magovac je izabran za potpredsjednika NKOJ-a, što je uvelike utjecalo na njegovo samopouzdanje.⁵⁸ Bio je priznat, barem formalno, za jednoga od najviših vođa partizanskog pokreta. Ali, nakon zasjedanja ZAVNOH-a Hebrang je zaoštrio svoje stavove prema HSS-u. Po Magovčevom povratku u Otočac u prosincu 1943. na površinu su izbili novi nesporezumi. Uskoro, nakon jedne ozbiljne svađe »u četiri oka«, kad je Hebrang stavio na stol samokres, vođa hrvatskih komunista u potpunosti je pridobio na svoju stranu ostale haesesovce, koji su Magovca blokirali u radu.⁵⁹ Komunističko vodstvo je tada upozorilo Magovca da će, s obzirom na vijesti o stvaranju bijele garde i pregovora između izaslanstva Draže Mihailovića i dr. Vladka Mačeka, svako održavanje veze s »Mačekovom klikom« i rad u njezinu korist držati petokolonaštvom.⁶⁰ To su bile prve ozbiljne prijetnje koje su

⁵³ *Ljudi i događaji koji se ne zaboravljaju*, Zbornik, sv. I., uredila Slava Ogrizović, Zagreb, 1961., 218.; Rodoljub Čolaković, *Zapisi iz oslobodilačkog rata*, V., Zagreb, Matiča Hrvatska, 1956., 67.; Dinko Šuljak, n. dj., 138.–140.

⁵⁴ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, II/11, Beograd, Vojnoistorijski institut, 1963., 452.–453.

⁵⁵ Ivan Ribar, n. dj., 172.

⁵⁶ Vladimir Bakarić, n. dj., 324.; usp. HDA, MUP, 010-37, kut. 15., Majurinec Antun.

⁵⁷ *Slobodni dom*, Božić, 1943., Naš Tito. Ovdje treba naglasiti da se u literaturi nerijetko pogrešno navodi da je naslov spomenutog članka *Ja i Tito*. Vidi: Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam – Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata*, 2, 1943–1986, Beograd, Prosveta, 1987., 129.

⁵⁸ *Josip Broz Tito, Sabrana djela*, knj. 17., Beograd 1984., 187., 352.

⁵⁹ AHAZU, RO B. Magovac, VI., 30, 61.

⁶⁰ O tobožnjim pregovorima između Mačeka i Mihailovićeve izaslanstva vidi: Fikreta Jelić-Butić, n. dj., 259.; Ilija Jukić, *Pogledi na prošlost, sadašnjost i budućnost hrvatskog naroda*, London 1965., 162.; Jozo Tomasevich, *Četnici u drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Zagreb, 1979., 399.

ga morale zabrinuti. Još u rujnu sam je Hebrang inzistirao na borbi protiv komunističkog radikalizma i na izbjegavanju napada na Mačeka. Takva je istančanost već u studenom 1943. prilično splasnula. Postignuti su veliki uspjesi, partizanski redovi su se poslije kapitulacije Italije omasovili, a pred Magovca postavljeni su mnogo stroži zahtjevi. Hebrang je poručio Titu da je nužno slo-
miti Mačeka da bi se ljudi konačno odlučili pristupiti partizanima.⁶¹

Sredinom prosinca 1943. Hebrang je poslao direktivu da se spriječe samostalni sastanci haćsesovaca, a da se dopuste samo oni sastanci u organizaciji NOO-a, što je, zapravo, značilo pod kontrolom KP-a. Isto tako, zahtijevao je da se suzbija uvjerenje da IO HSS-a predstavlja hrvatsko seljaštvo ili narod, te uopće da se suzbijaju svi pokušaji »strančarenja«.⁶² Takvi postupci bili su povod da Magovac zahtijeva od Hebranga 20. prosinca 1943. raščišćavanje odnosa između IO HSS-a i CK KPH. *Slobodni dom* nije izašao već više od mjesec dana, a Magovac je zaprijetio da ni božićni broj neće izaći, ali ni progla-
siti, za koje ga je Tito »zamolio i kao dužnost mi povjerio«.⁶³ Zapravo, nakon broja od 25. prosinca 1943., list nije izašao sve do 8. ožujka 1944. Neke tekstove Hebrang nije vraćao s cenzure, a jedan je primjerak, kako je to Magovac pribilježio, Hebrang, nezadovoljan sadržajem, zaplijenio. Sam Hebrang je u pismu CK KPH upućenom CK KPJ naveo da nije dopustio tiskanje jednog broja jer je »bio pun raznih svinjarija«.⁶⁴ Tita je pismom od 18. prosinca 1943. upozorio da vodstvo HSS-a nastoji iskoristiti IO HSS-a i *Slobodni dom* za »svoje ciljeve«, navodeći da je Magovac pisao pisma Mačeku i Tomašiću. Postoje i druge naznake da je Magovac imao veze sa Zagrebom te da je pisma slao samom Mačeku.⁶⁵ Zato je Hebrang namjeravao Magovcu postaviti zahtjev da se javno izjasni o dvojabama koje su mučile komuniste, a imao je potporu ostalih članova IO HSS-a.⁶⁶ Smatrao je da je Magovcu potpredsjedništvo »zavrtilo glavom« te se žalio da CK KPH »za njega ne znači ništa«, jer je on, tj. Magovac, »sve uredio s Titom«.⁶⁷ Magovac se, pak, žalio da komunisti ometaju rad IO HSS-a te da sprečavaju raspacavanje *Slobodnog doma* i smanjuju njegovu nakladu, opravdavajući se pomanjkanjem papira. I njegovi suradnici su se žalili da komunisti odugovlače tiskanje i cenzuru. Bojeći se popularnosti *Slobodnog doma*, tvrdili su, upotrebljavaju ga za pakiranje i kao »klozet papir«. Na njihovo traženje da zahtijeva od partizanskog vodstva da

⁶¹ Nada Kisić-Kolanović, n. dj., 94.

⁶² Isto, 96.

⁶³ HDA, KP-30/1940, Magovčevo pismo Hebrangu, 20. 12. 1943.

⁶⁴ AHAZU, RO B. Magovac, VI., 30, 61.; isto, XV., Omot 2.

⁶⁵ HDA, KP-31/2065, Dopis OK KPH za Zagreb, 13. 1. 1944. Usp. HDA, MUP, 010-37, kut. 15., Posavec Josip; AHAZU, RO B. Magovac, VI., 58.; Dušan Biber, Otvorena tajna arhiva britanske diplomacije, *Vjesnik u srijedu*, 16. 8. 1972.; Fikreta Jelić-Butić, n. dj., 264.; Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 2., Zagreb-Rijeka, Liburnija-Mladost, 1157.–1158.; Izjava Jurja Magovca autoru 21. 5. i 3. 6. 1997.

⁶⁶ Fikreta Jelić-Butić, n. dj., 262.; *Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj, 1941–1945.*, n. dj., knj. VII., 340.

⁶⁷ HDA, KP-32/2098, Izvještaj CK KPH, 2. 2. 1944.

prizna HSS, Magovac je, nakon povratka iz Jajca, držao da to »za sada nije politički oportuno«, jer bi se stranka »svela samo na oslobođenu teritoriju«, a broj pristaša bio »znatno manji«, a »prema tome i sudjelovanje u vlasti i uticaj u političkoj liniji NOP manji«. Bio je svjestan da »taj uticaj ovisi i o broju boraca«, a da se »u tom pogledu« HSS ne može pohvaliti.⁶⁸

Sudjelovanje Hrvata u partizanskom pokretu nije zadovoljavalo ni komuniste ni IO HSS-a, posebice ne u nacionalno mješovitim krajevima, gdje su Srbi prevladavali u vojnim jedinicama. Mnogi Hrvati su smatrali da je pokret srpski i komunistički, a da su Srbi monarhističko i velikosrpski usmjereni. Neki su se bojali »da bi samim ulaskom u vojsku postali komunisti, ili bar prestali biti pravovjerni Hrvati«.⁶⁹ Teškoće haesesovaca u civilnom životu i vojnim postrojbama, te zlorabe organa partizanske vlasti i članova KP-a, nagnali su Magovca da nešto poduzme. Krajem veljače ili početkom ožujka 1944. napisao je poseban elaborat s podacima o kršenju dogovora o ravnopravnom radu haesesovaca i komunista od strane KP-a, koji je namjeravao predati CK KPH. U tom elaboratu Magovac je upozorio na nepravilan odnos prema haesesovcima i Hrvatima uopće, te otvoreno izrazio dvojbu žele li komunisti zaista iskrenu suradnju. Prikupljeni podaci sve su ga više uvjeravali u suprotno.⁷⁰

Magovac se odriče Mačeka

Jedan od važnijih događaja za razvoj odnosa u IO HSS-a bila je konferencija »viđenijih« haesesovaca u sjevernoj Hrvatskoj, na kojoj su bili Franjo Gaži i Stjepan Prvčić, koje je inače Magovac držao svojim ljudima.⁷¹ Riječ je bila o konferenciji u Čazmi, održanoj 2. veljače 1944. Sudionici su prihvatili rezoluciju koja je uvelike odudarala od dotadašnjih umjerenijih napada na Mačeka u razdoblju nakon Magovčeva dolaska u partizane. Rezolucija vrvi žestokim osudama Mačeka za izdaju i suradnju s okupatorima, ustašama i velikosrpskom – četničkom vladom u Londonu. Tekst rezolucije tiskan je kao poseban letak.⁷² Magovac je smatrao da je Gaži upravo tada podlegao pritiscima.⁷³ Konferencija u Čazmi imala je prekretničku ulogu. Komunisti su u Gažiju, koji je sve do tada podržavao Magovca, konačno našli njegovu zamjenu. Od tada se čekala prigoda da se Magovac slomi bez prijašnje popustljivosti. Još početkom veljače CK KPH procijenio je da će ga »dotjerati u red«. Magovac je to znao. U sljedećem će razdoblju pristati na kompromise, napose u vezi s Mačekom. I zaista, mnogobrojni pritisci su, prema ocjeni samog CK KPH, utjecali na Magovca da postane »mekši«, a kruna svega bila je njegova izjava, odmah nakon konferencije u Čazmi da će napasti Mačeka.⁷⁴

⁶⁸ HDA, MUP, 010-37, kut. 15., Majurinec Antun.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ HDA, KP-32/2098, Dopis CK KPH, 2. 2. 1944.

⁷² HDA, HSS, 4, Prekinimo veze s izdajničkom klikom koju vodi Maček!

⁷³ AHAZU, RO B. Magovac, VI., 64., 68.

⁷⁴ HDA, KP-32/2098, Dopis CK KPH, 2. 2. 1943.

Novi pritisak napravili su članovi IO HSS-a s područja koprivničkog kotara uputivši početkom veljače 1944. pismo Magovcu, ali i CK KPH, s vrlo odriješitim zahtjevom da se proglasom IO HSS-a temeljito »raskrinka« Maček.⁷⁵ Zahtijevali su i osnivanje redakcije *Slobodnog doma* koja bi bila podčinjena direktivama IO HSS-a, jer do tada Magovac je bio alfa i omega ne samo *Slobodnog doma*, nego i IO HSS-a. Komunisti su odlučili krenuti do kraja. Potkraj veljače 1944. u *Vjesniku* su objavili članak pod karakterističnim naslovom *Put Mačeka – put izdaje*.⁷⁶ Magovac nije više imao izbora, popustio je pritiscima i odlučio da će se »ograditi od Drme«, kako je zvao Mačeka, u ožujku 1944.⁷⁷

Sazvao je sastanak IO HSS-a na kojemu je prihvaćen *Proglas IO HSS-a*. *Proglas*, koji je objavljen 8. ožujka 1944., potpisalo je njih trideset osam, dakle svi njegovi članovi. Uz odavanje počasti KP-u i Titu i poziv svim pristašama HSS-a da se priključe NOP-u, osnovni je naglasak bio na žestokoj osudi vodstva HSS-a i samoga Mačeka, kojeg su optužili da je pozvao na suradnju s ustaškom vlasti. Žestina uvoda bila je potrebna da bi se iznijela glavna teza da je osnivanjem IO HSS-a 12. listopada 1943. »pred svijet nastupilo novo jedinstveno vodstvo Hrvatske seljačke stranke«.⁷⁸ Tim činom Magovac je postao disident HSS-a, a IO HSS-a, nakon dugotrajnih i jakih pritisaka, promovirao je u novo vodstvo, kako je vjerovao, stare stranke. Nadao se da će spasiti *Slobodni dom*, a, istodobno, unatoč svemu, zadržati otvorena vrata za ostale u vodstvu HSS-a, posebice za Košutića. Vjerovao je da Košutić, za razliku od Mačeka, nije u potpunosti izgubljen za neku ozbiljniju političku ulogu. Bio je uvjeren da, ako on »propadne« i ako se nametnu »Gaži i 'ta banda«, da će onda sve biti izgubljeno. Glavni cilj mu je bio spriječiti komuniste i Gažija, »koji je gori nego oni«, da budu »sami gospodari«.⁷⁹ *Slobodni dom* je počeo ponovo izlaziti u ožujku 1944., a člankom *Za nas ne vrijedi, što vrijedi za Mačka, već samo ono, što vrijedi za narod* Magovac je potvrdio napade iz *Proglasa*, nemilosrdno ustvrdivši: »Tko je danas uz Mačeka, taj nije uz narod.«⁸⁰

Komunisti su mogli biti zadovoljni što su nakon dugih »natezanja i petljanija« uspješni »slomiti« Magovca, što će, kako su konstatirali, u velikoj mjeri olakšati borbu protiv Mačeka, ali i »špekulanata« unutar partizanskog pokreta.⁸¹ CK KPH je vjerovao da će se mnogi osloboditi Mačekova utjecaja i pridružiti se partizanskom pokretu.⁸² Hebrang je bio svjestan da treba pomake u politici IO HSS-a što jače kapitalizirati i Magovčev stranački udar i

⁷⁵ *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj, 1941–1945.*, n. dj., knj. VIII., Zagreb 1988., 603.; Izvještaj OK KPH Bjelovar OK KPH za zagrebačku oblast, 25. 2. 1944.; HDA, IO HSS-a, 3. 2. 1944.

⁷⁶ *Vjesnik*, 26. 2. 1944.

⁷⁷ AHAZU, RO B. Magovac, VI., 63.

⁷⁸ *Slobodni dom*, 8. 3. 1944, Svim pristašama Hrvatske seljačke stranke.

⁷⁹ AHAZU, RO B. Magovac, XI., 18., 40.

⁸⁰ *Slobodni dom*, 8. 3. 1944., *Za nas ne vrijedi, što vrijedi za Mačka, već samo ono, što vrijedi za narod*.

⁸¹ HDA, KP-49/612, Dopis CK KPH, 25. 3. 1944.

⁸² HDA, KP-33/2193, Izvještaj CK KPH, 19. 3. 1944.; isto, KP-49/612, Pismo CK KPH, 25. 3. 1944.; *Naprijed*, 26. 3. 1944.; *Vjesnik*, 12. 4. 1944.

samoproglašenje IO HSS-a novim vodstvom što više popularizirati.⁸³ Tito je zahtijevao od Hebranga da *Slobodni dom* od 8. ožujka 1944. umnoži u što više primjeraka i da ga podijele »svuda«, a posebice na neoslobodeno područje. Hebrang je poslao nekoliko naredbi da se tiska *Proglas IO HSS-a* u ukupnoj nakladi od čak 45.000 primjeraka.⁸⁴

Hebrang zaoštava svoj odnos prema Magovcu

No, Magovčev zaokret ipak nije više mogao zadovoljiti Hebranga, koji je odlučio da će Magovca politički uništiti. Iznenađuje činjenica da je Hebrang zaoštrio svoj odnos upravo nakon tako dugo očekivanog Magovčeva odbacivanja Mačekovog vodstva i stranačkog udara. Štoviše, optužio ga je da je nakon njegova pregleda rukopisa za *Slobodni dom*, dotjerujući tekst, otupio žestinu napada na Mačeka, ali i zbog podrške nekim suradnicima koji su u međuvremenu bili uhićeni pod optužbom da su neprijatelji.⁸⁵ No, Magovac je, upozorivši Hebranga da prekoračuje svoje kompetencije, odlučno stavio do znanja da je on urednik *Slobodnog doma*, a da mu prema »ugovoru od lipnja 1943.« daje članke na uvid »samo zato, kako se ne bi u 'Domu' i protiv moje volje podkrala nepažnjom ili bilo kako koja stilizacija na uštrb narodno-oslobodilačke borbe.«⁸⁶ Ipak, svjestan da su u njegovim rukama samo argumenti, ali da stvarnu moć ima Hebrang, pozvao ga je da o svemu tome usmeno rasprave. Uskoro će se pokazati da su svi Magovčevi ustupci bili unaprijed osuđeni na neuspjeh. Komunistička strategija osvajanja vlasti nije predviđala partnerstvo s drugim strankama. Nakon Dolomitske izjave od 1. ožujka 1943. – potpisane od osnivačkih skupina slovenske Osvobodilne fronte, a s kojom se Komunističkoj partiji Slovenije i formalno zajamčila i do tada neupitna monopolna uloga u partizanskom pokretu – ostaci koalicijskih odnosa očuvani su još samo u hrvatskom partizanskom pokretu.

U to vrijeme događaji su se počeli odvijati mimo Magovca. Intenzivni pregovori na liniji CK KPH-HSS nastupili su u vrijeme kada on naglo gubi vodeće položaje u IO HSS-a, iako je prisustvovao razgovorima predstavnika HSS-a, IO HSS-a i KP-a, dakle predstavnika partizanskog pokreta i haesesovaca, 14. travnja 1944.⁸⁷ Pregovori su bili plod intenzivirane komunističke akcije u daljnjem pozivanju pristaša HSS-a, ali i nove orijentacije HSS-a. Spoznaja o jasnoj orijentaciji zapadnih saveznika prema partizanima navela je predstavnike HSS-a Košutića, Tomašića i Farolfija da zatraže pregovore u jesen 1943. Budući da se susret nije uspio organizirati, nastavili su se razgovori u drugoj polovici siječnja 1944. Do tada HSS ignorira Magovčevu djelatnost u partizanima. Kasnije, kada se sve više orijentira prema NOP-u, u pregovorima

⁸³ *Naprijed*, 6. 4. 1944., Narodno-oslobodilačka Fronta Hrvatske.

⁸⁴ HDA, Agitprop CK KPH, 1943.–1944., knjiga depeša, KP-42-X/3840; 16. 3. 1944.; Isto, 27. 3. 1944.; usp. *Josip Broz Tito, Sabrana djela*, knj. 19., n. dj., 163.

⁸⁵ HDA, KP-33/2219, Pismo Andrije Hebranga Božidaru Magovcu, 29. 3. 1944.

⁸⁶ HDA, KP-34/2237, Pismo Božidara Magovca Andriji Hebrangu, 3. 4. 1944.

⁸⁷ HDA, MUP, 010-37, Baburić Tomo; isto, KP-34/2256, 14. 4. 1944.; isto, KP-34/2256-1, 14. 4. 1944.

HSS-KPH i, u kasno ljeto 1944., dolaskom Košutića na partizansko područje stranka se čak pozivala na IO HSS-a kao svoju prethodnicu. Tada su, vjerojatno s namjerom da usklade stavove s IO HSS-a i da ojačaju pregovarački položaj, zahtijevali od komunista da im omoguće kontakt s Magovcem, Fro-lom i Vrkljanom. Hebrang je taj zahtjev, na svoj način, ali u biti točno, protumačio kao pokušaj da se »Mačekova klika« poveže s pristašama HSS-a u NOP-u »u cilju rovarjenja« i stvaranja »uporišta na oslobođenom području«. U pismu CK KPJ od 2. veljače 1944. naveo je da je CK KPH odbio njihov zahtjev. Štoviše, Hebrang je u *Naprijedu*, 5. ožujka 1944., objavio članak *Maček i njegova klika u zagrljaju velikosrpskih izdajnika i ustaša*, u kojem je postavio beskompromisne uvjete za bilo kakve razgovore. čak je pridruživanje NOP-u uvjetovao prekidom svih veza s Mačekom.⁸⁸ No, britansko inzistiranje na pregovorima između KP-a i HSS-a, posebice izjave Winstona Churchilla i Anthonyja Edena u britanskom parlamentu u veljači i travnju 1944., navelo je obje strane da nastave razgovore. Tako je vodstvo HSS-a odobrilo Košutićevu osnovu *Temeljna načela i konstatacije*. Hebrang je javio Titu da se članovi IO HSS-a »uz neke iznimke«, a nema razloga sumnjati da se ta opaska odnosila na Magovca, slažu uglavnom s gledištima CK KPH oko pregovora.⁸⁹ Bez obzira na Titovu kritiku radikalizma i zahtjeva da se ublaži oštrina prema HSS-u, Košutićeva osnova ipak je odbačena potkraj srpnja 1944. No, unatoč tome, HSS je sve više bio zainteresiran za pregovore, napose nakon neuspjelog puča ustaških ministara Ante Vokića i dr. Mladena Lorkovića i propasti njihovih planova da NDH prevedu na stranu zapadnih sila, kada je početkom rujna 1944. sam Košutić došao u Topusko. On je, budući da su pučisti računali na pomoć HSS-a, kao i njega samog, bio prisiljen, pod prijetnjom uhićenja i moguće Pavelićeve manipulacije njegovim imenom, pobjeći iz Zagreba.

Pritisak Britanaca i njihove moguće kombinacije s vodstvom HSS-a komunisti su doživljavali kao moru. Komunistima je bilo dovoljno to što se »iznutra« nametao inž. August Košutić, a, uskoro, »izvana« još i dr. Ivan Šubašić. Čini se da su dileme oko odnosa s HSS-om i, u svezi s time, strah od otpadanja Hrvata od pokreta bili povod da se na sjednici CK KPH 24. ožujka 1944. raspravlja o stanju u IO HSS-a. Ocjene o Magovčevu radu nakon povratka iz Jajca bile su vrlo teške. Hebrang nije birao riječi. Napadao ga je zbog povezivanja s »Mačkovom klikom i njegovim agentima« s ciljem stvaranja »uporišta u N.O.P. za njegove izdajničke planove«.⁹⁰ O istoj temi raspravljao je i 18. travnja 1944. CK KPJ s vodećim komunistima iz Hrvatske. Tito, koji je bio, kao i Bakarić i Kardelj, za blaži odnos prema Magovcu, upozorio je na nužnost da se očuva jedinstvo Hrvatske kao »centralna poluga« u borbi za Jugoslaviju. Zahtijevao je da CK KPH vodi o tome računa, da prema HSS-u otvori »sva vrata« i da ne postavlja prepreke. Hebrang je primijetio da je to druga politička linija od one koja je bila dogovorena u Jajcu.⁹¹ O tome

⁸⁸ *Naprijed*, 5. 3. 1944.

⁸⁹ HDA, Agitprop CK KPH, 1943.–1944., Knjiga depeša, KP-42-X/3840, 27. 4. 1944., Depeša Andrije Hebranga Josipu Brozu Titu.

⁹⁰ HDA, KP-33/2205, Zapisnik CK KPH, 24. 3. 1944.

⁹¹ Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 2., n. dj., 1158.

što je točno dogovoreno u Jajcu nema podataka, ali cjelokupna aktivnost komunista nakon Drugog zasjedanja AVNOJ-a ukazuje na rigidniju politiku KP-a, koja je, konačno, i rezultirala promjenom Magovčeva stava. Ponovno se iskazalo razilaženje u taktici prema HSS-u između vođa hrvatskoga i jugoslavenskoga partizanskog pokreta, ili, točnije rečeno, između Tita i Hebranga u njihovom odnosu prema HSS-u i Magovcu samom. Međutim, to treba naglasiti, njihovo razilaženje bilo je isključivo taktičke prirode i nema značajke različitih političkih koncepcija. Za razliku od Tita, koji je vodio strategiju jugoslavenskoga partizanskog pokreta, Hebrang je strateške planove privlačenja Hrvata i HSS-a u partizanski pokret, uz istodobno sprečavanje njegove obnove, morao uskladiti na što bolji način. A ta je koncepcija sadržavala u sebi teško premostivu suprotnost, koja se mogla ostvariti samo promjenom vodstva HSS-a. Odgovor na pitanje kako privući što više pristaša HSS-a u pokret, a odbaciti njegovo vodstvo koje se tome suprotstavlja ili zahtijeva ravnopravan položaj s KP-om, trebali su dati prokomunistički orijentirani članovi IO HSS-a. A njihov položaj trebalo je jačati oštrim nastupom prema Magovcu, koji nije htio odustati od ravnopravnosti HSS-a. Obojica su težili uništenju HSS-a, ali su njihove različite dužnosti u KP-u i u NOP-u utjecale da među njima ponekad iskrsnu razlike. No, konačna prevlast KP-a u Hrvatskoj i Jugoslaviji bilo je njihov zajednički cilj. Zanimljivo je da je i Bakarić, koji je kritizirao Hebrangov odnos prema Magovcu i pokušaje da manipulira njime, zamjerivši Hebrangu da umjesto naglašavanja jedinstva hrvatskog naroda panično proziva »izdajnike«, i sam zaključio kako daljnje Magovčevo inzistiranje na neovisnosti ugrožava komunističke planove. Posebno su ga zabrinjavale Magovčeve ambicije da očuva »politički ugled HSS-a« i da mu otvori »vrata budućnosti kroz NOP«.⁹²

Božidar Magovac – »neprijatelj Komunističke partije«

Na sjednici IO HSS-a 29. travnja 1944., kada je u potpunosti konstituiran IO HSS-a, usvojena je *Rezolucija IO HSS-a* u kojoj se ponavlja ocjena o Mačeku i konstatira da je pozivom na suradnju s ustaškom vlašću napustio HSS, a da je osnivanjem IO HSS-a to tijelo postalo jedino predstavništvo HSS-a.⁹³ Magovac se složio s *Rezolucijom*, a imajući tek minimalnu potporu nekih članova prihvatio je i gledište CK KPH da bi se osnivanju organizacija HSS-a moglo pristupiti tek kad se učvrsti jedinstvo »preko odbora N.O.F.«, čemu se najprije suprotstavio.⁹⁴ Izabrano je predsjedništvo u kojem je on, s obzirom na snagu prokomunističke skupine, izabran samo za jednog od četiriju potpredsjednika, a za predsjednika je izabran Franjo Gaži.⁹⁵ Uskoro, ostavši u manjini i bez ikakve podrške, 4. svibnja 1944., podnio je ostavku na

⁹² Vladimir Bakarić, *Problem HSS u NOB*, n. dj.

⁹³ *Slobodni dom*, 3. 5. 1944.; *ZAVNOH, 1944., II.*, n. dj., 545.–550.; usp. Fikreta Jelić-Butić, n. dj., 371.–375.

⁹⁴ HDA, KP-42-IX/3874, 27. 4. 1944.; usp. Fikreta Jelić-Butić, n. dj., 266.

⁹⁵ *Slobodni dom*, 3. 5. 1944., Druga sjednica Izvršnog odbora Hrvatske seljačke stranke.

mjesto urednika *Slobodnog doma*.⁹⁶ Krivnju za svoju bespomoćnost prebacio je na vodstvo u Zagrebu. Zbog njegova mrtvila, zaključio je, IO HSS-a morao je prepustiti »bijednicima«. Hebrang je svoju konačnu pobjedu i smjenu Magovca sa samog vrha IO HSS-a prokomentirao riječima da će sad »ići lakše«.⁹⁷

Na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a, 8. i 9. svibnja 1944., koji se proglasio vrhovnim zakonodavnim i izvršnim tijelom te najvišim organom državne vlasti Hrvatske, odbio je sudjelovati jer ga nisu, kako sam piše, konzultirali o njegovim zaključcima. Ipak, bio je izabran za člana Predsjedništva ZAVNOH-a.⁹⁸ No, napadi na njega nisu jenjavali. Naprotiv, činjenica da je još uvijek zauzimao visoke položaje u IO HSS-a i u pokretu nije dopuštala njegovim oponentima opuštanje. U lipnju 1944. održan je poseban sastanak IO HSS-a, koji se bavio uglavnom Magovcem. Slijedila je njegova ostavka na mjesto potpredsjednika IO HSS-a, koju je predao Gažiju 4. lipnja 1944.⁹⁹

Nakon ostavki i pada na hijerarhijskoj ljestvici IO HSS-a, Magovac je, prema Hebrangovoj ocjeni, postao nemoguć. Optužio ga je da nastoji umanjiti posljedice svog napada na Mačeka, štoviše, da govori kako ugled predsjednika HSS-a nikada nije bio veći. Hebrang je pretpostavljao da je Magovčev povratak na stare pozicije neposredno povezan s Šubašićevim preuzimanjem mandata predsjednika vlade Kraljevine Jugoslavije u Londonu. Izvještaj o tome poslao je Titu 10. lipnja 1944. Upozorio je da je Magovac podnio ostavku po uputama iz Zagreba i da, nakon što je Šubašić preuzeo mandat, tvrdi kako »Maček nije nikada tako dobro stajao kao danas« i da je bilo pogrešno osnivanje IO HSS-a.¹⁰⁰ čini se da bi mogla biti vjerodostojna komunistička ocjena da je Magovac procijenio kako nakon Šubašićeva stupanja na scenu Mačekove pozicije rastu pa se zato on na neki način vratio na status prije 8. ožujka 1944. i osude Mačeka. No, ta je činjenica omogućila i samim komunistima da se, pregovarajući sa Šubašićem u traženju međunarodne potpore svojoj legitimnosti i državnom kontinuitetu, potpuno orijentiraju prema kraljevom premijeru, te uglavnom bezbolno za svoj međunarodni ugled lakše zaključče Magovčev slučaj. Za daljnje potrebe komunistima je bio dovoljan Franjo Gaži, kao predvodnik prokomunističke grupe u IO HSS-a.

Vodstvo KP-a je u lipnju, ako ne i prije, nakon pokretanja istrage protiv njegovih suradnika, počelo oko Magovca sve više stezati obruč. Nakon iznuđenih ostavki, zapravo smjenjivanja, ubrzana je akcija njegove potpune eliminacije iz političkog života. Dakako, slučaj, kao i postupak s time u svezi, bili su koordinirani između CK KPH i CK KPJ, odnosno bili su u režiji najužeg vrha KP-a. Hebrang je poslao 17. srpnja 1944. depešu Titu u kojem ga je izvijestio o pokretanju istrage protiv Magovca.¹⁰¹ Tito je zahtijevao da se istraga nastavi, ali da se njezini rezultati ne obznanjuju te da se ne pokreće pro-

⁹⁶ ZAVNOH, 1944., n. dj., 69.

⁹⁷ AHAZU, RO, B. Magovac, VI., 63., 68.

⁹⁸ Isto, 64.; usp. ZAVNOH, 1944., II., n. dj., 673.

⁹⁹ Nikola Rubčić, n. dj., 139.

¹⁰⁰ HDA, Agitprop CK KPH, 1943.–1944., knjiga depeša, KP-42-X/3840, Depeša Andrije Hebranga Vrhovnom štabu NOV Jugoslavije, 10. 6. 1944.

¹⁰¹ HDA, KP-42-XI/3954; usp. Fikreta Jelić-Butić, n. dj., 269.

ces.¹⁰² Kardelj je u pismu CK KPH od 8. kolovoza 1944. ocijenio da je »sada najpogodnija prilika da ga se odstrani iz Nacionalnog komiteta«, ali je upozorio da se zbog vanjsko-političkih razloga ne pokreće proces jer komunisti, dakako, nisu raspolagali dokazima o njegovoj »neprijateljskoj delatnosti«, nego samo da je »neprijatelj naše Partije«.¹⁰³ Međutim, Hebrang je zaoštravao optužbe. Iz sjedišta CK KPH u Topuskom poslao je na Vis Vrhovnom štabu NOV Jugoslavije i CK KPJ izvještaje o istrazi protiv Magovčevih suradnika 18. kolovoza 1944. Iz tih istraga je trebalo biti vidljivo koliko je Magovac »zaglibio u neprijateljske vode«. Štoviše, iako je Hebrang bio svjestan delikatnosti slučaja i da Magovca »zbog raznih obzira nije u ovom času moguće osuditi na smrt«, smatrao je da bi smrtna kazna bila najbolje rješenje.¹⁰⁴ Hebrang je još 22. rujna predložio CK KPJ da se organizira suđenje protiv Magovca i njegovih suradnika.¹⁰⁵ No, da bi suđenje bilo uvjerljivo, Magovca je bilo potrebno optužiti za najteži grijeh – ustaštvo. Nepoznat je datum brzovanja koji je poslao Hebrang Vrhovnom štabu NOV Jugoslavije s optužbom da je Magovac bio povezan s ustaškom organizacijom »pod firmom ilegalnog HSS« preko nekih članova IO HSS-a i ZAVNOH-a.¹⁰⁶ Ipak, tako teške optužbe o vezi Magovca s ustašama nisu se više ponavljale, dakako, zbog njihove potpune neutemeljenosti i apsurdnosti.

Magovac je 22. kolovoza 1944. primio obavijest o svom isključenju iz IO HSS-a, iz kojeg je izbačen vjerojatno tijekom mjeseca kolovoza, i o nepovjerenju koje mu je iskazano kao potpredsjedniku NKOJ-a.¹⁰⁷ Istoga dana podnio je ostavku.¹⁰⁸ Ostavka je uvažena, a na njegovo je mjesto u NKOJ-u postavljen Gaži.¹⁰⁹ On je, tako, nakon višemjesečnih sukoba s Magovcem, zauzeo oba njegova položaja – i u NKOJ-u i u IO HSS-u. Samo tri dana nakon ostavke na mjesto potpredsjednika NKOJ-a, 25. kolovoza 1944. Magovac je interniran.¹¹⁰ Umalo zatim je, 14. rujna 1944., u sjedištu partizanske Hrvatske u Topuskom izbačen i iz Izvršnog odbora JNOF-a na osnovi Hebrangove tvrdnje da se radi o »neprijatelju NOF-e«.¹¹¹ Sve do završetka rata bio je interniran na Visu, a nakon prebacivanja u kućni pritvor u Zagreb, 1. lipnja 1944., oslobođen je. KP je odustao od namjere da mu organizira sudski proces zajedno s većom grupom haesesovaca-partizana, očigledno ocijenivši da bi takav postupak donio više štete nego koristi.¹¹²

¹⁰² HDA, NOV-2/148; usp. Fikreta Jelić-Butić, n. dj., 269.

¹⁰³ HDA, CK KPJ, kut. 2; usp. Fikreta Jelić-Butić, 269.

¹⁰⁴ HDA, KP-38/2514, Pismo Andrije Hebranga CK KPJ, 18. 8. 1944.

¹⁰⁵ HDA, Agitprop CK KPH, 1943.–1944., knjiga depeša, KP-42-X/3840, 22. 9. 1944., Depeša Andrije Hebranga Vrhovnom štabu NOV Jugoslavije; usp. *Izvori za istoriju SKJ*, n. dj., knj. 19., 446.

¹⁰⁶ HDA, KP-42-XI/3899, Depeša Andrije Hebranga.

¹⁰⁷ HDA, JNOF-1/15, Zapisnik 2. sjednice IO JNOF Hrvatske, 14. 9. 1944.

¹⁰⁸ AHAZU, RO B. Magovac, III. Dokument je pisan pisaćim strojem, bez potpisa.

¹⁰⁹ Nikola Rubčić, n. dj., 139.

¹¹⁰ AHAZU, RO B. Magovac, XIII.

¹¹¹ HDA, KP-JNOF-1/15, Zapisnik 2. sjednice IO JNOF Hrvatske, 14. 9. 1944.

¹¹² HDA, Agitprop CK KPH, KP-42-X/3844, 23. 3. 1945.

Razlozi Magovčeva izbacivanja iz pokreta leze u stalnom strahu od HSS-a, pojačanim rujanskim pregovorima između KP-a i Košutića. Suočiti se s dvije jake linije HSS-a, Magovčevom i Košutićevom, bilo je za komuniste previše. U ljeto 1944. bilo je najbezbolnije riješiti se Magovca. On nije predstavljao nikoga osim haesesovaca-partizana, koji su ionako podlijegali pravilima koje je nametao KP sam. Pozornost je sada bila okrenuta prema sporazumu sa Šubašićem i kontaktima s Košutićem, na temelju kojih su Saveznici, uglavnom, i procjenjivali komunističke namjere. Tako je, nakon više od godinu dana suradnje, KP uz pomoć prokomunističke skupine IO HSS-a onemogućio Magovca. Ipak je on, zahtijevajući ravnopravnost HSS-a s KP-om, tražio više nego što su mu komunisti bili ikada spremni dati. Njihov konačni cilj bilo je potpuno preuzimanje vlasti u svoje ruke.

Magovac je u procjeni rezultata svoje političke djelatnosti odbacio prigovore stranačkih kolega da je pogriješio jer je sudjelovao u NOP-u. Smatrao je da je doživio neuspjeh zbog dva razloga: 1. zbog »sektaško zatucanih stavova« komunisti; i 2. zbog »nadasve glupog i pokvarenog stava« vodstva HSS-a. To je bio razlog da »partijsko-seljačka konstrukcija mosta« nije ostvarena. Bio je zadovoljan što je sudjelovao u rušenju dinastije Karađorđevića, u borbi protiv »stare« Jugoslavije i za uspostavu republikanskog uređenja.¹¹³

Zaključak

– Magovac je 1943. odbacio stranačku politiku pasivnosti, čekanja i jednake distancije prema ustaškom i partizanskom pokretu. Nametnuo se kao predvoditelj političke koncepcije suradnje u oružanoj borbi i nastupa zajedno s KP-om. Našavši čvrst oslonac na do tada višestruko javno obznanjenim anti-fašističkim i demokratskim načelima narodnofrontovske politike KP-a, odriče se stranačke discipline i pridružuje se partizanskom pokretu vjerujući da će svojim angažmanom stvoriti prostor HSS-u, kako bi mu sačuvao položaj najutjecajnije hrvatske stranke. Postao je jedan od vodećih čimbenika u HSS-u 1943.–1944., ali nasuprot volji njegovog vodstva. Nadao se promjeni politike HSS-a, kojemu je svojom nazočnošću u partizanskom pokretu želio jamčiti ravnopravno mjesto s njegovim organizatorom – KP-om. I zaista, HSS – pod pritiskom sve veće britanske podrške aktivnim sudionicima pokreta otpora – prihvaća agresivniju orijentaciju te pristaje na pregovore s KP-om i vodstvom pokreta. Tada je prevladala Magovčeva politička koncepcija, ali bez Magovca, koji je ubrzo nakon što se pod snažnim komunističkim pritiskom odrekao Mačeka i sam bio od komunisti odbačen.

– Komunisti su objeručke prihvatili Magovca, koji je u nedostatku vodećih stranačkih imena bio najznačajnija osoba iz HSS-a u pokretu otpora i koji je svojim imenom trebao osigurati jačanje partizanskih redova Hrvatima. Vjerovali su da su u Magovcu našli čovjeka koji će predvoditi razbijanje HSS-a i svrgnuti njima mnogo opasnijeg predsjednika HSS-a Mačeka. To bi KP-u omogućilo da lakše manipulira najjačom hrvatskom strankom u borbi za vlast nakon rušenja NDH i istjerivanja okupatora. No, za razliku od KP-a, Ma-

¹¹³ AHAZU, RO B. Magovac, VI., 70., 71.

govac je dosljedno slijedio proklamiranu politiku Narodne fronte i uporno se zauzimao za ravnopravnu ulogu svih sudionika borbe. Pokazao se čvrstom zaprekom komunističkim planovima i zato su riješili da ga konačno odbace s pomoću prokomunističkih članova IO HSS-a. Britanci, vjerujući u to da su sa *Sporazumom Tito-Šubašić* osigurali interese monarhije i spriječili potpunu komunističku prevlast, nisu sitničarili oko Magovca, a uskoro zatim ni Košutića. U velikim strateškim igrama oni su bili male figure zbog kojih nisu htjeli ulaziti u sukobe s jakim KP-om i Jugoslavijom, snažno podržavanima od SSSR-a.

S U M M A R Y

BOŽIDAR MAGOVAC AND THE PARTISAN MOVEMENT, 1943–1944

In 1943 Božidar Magovac rejected his party's (the Croatian Peasant Party, *Hrvatska Seljačka Stranka*, or HSS) twin policies of 'wait and see' and of maintaining an equal distance from the ustaša (radical nationalist) and partisan (Communist) movements. He opted for cooperation with the Communist party (KPJ) and participation in the partisan movement. He became one of the most important individuals in the HSS during 1943 and 1944, but incurred opposition from the party's leadership. Pressured by the British policy of support for opposition parties, in 1944 some leaders of the HSS adopted a more aggressive orientation and entered into discussions with the KPJ and leaders of the partisan movement. Magovac's political ideas thus came to prominence, but not Magovac himself, who had been rejected by the KPJ in the mean time. The communists, however, were forced to reconsider their tactics. They lacked other sufficiently well-known HSS leaders from the ranks of the opposition who could be used to sway the Croat masses to the partisan movement. They believed that in Magovac they had a man who was prominent enough to break the back of the HSS and displace the president Dr. Vladko Maček, who posed a serious threat to their goals. The KPJ wanted to be able to easily manipulate the HSS in the struggle for power that would ensue after the collapse of the NDH (Independent State of Croatia) and liberation from the Germans. Unlike the KPJ, Magovac accepted the position adopted by the Popular Front and came out in favour of the equality of all members of the opposition movement. When he became an obstacle to their plans, the communists, with the assistance of the pro-communist elements in the internal committee of the HSS, removed him from all offices and placed him under house arrest to the end of the war. The British believed, with Šubašić firmly under their influence and the Šubašić–Tito agreement wrapped up, that they had secured the interests of the Yugoslav Monarchy and prevented the communists from monopolizing power. Thus, they were not inclined to squabble over the fate of Magovac, nor soon thereafter, over Košutić either. In the larger geo-political power game, Magovac and Košutić were small players. To the British, they were not equal to the potential risk of an open conflict with the KPJ and Yugoslavia, supported by the USSR.